IJTIMOIY VA EKOLOGIK OMILLARNI HISOBGA OLISHDA LOYIHA TAHLILI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasi assistenti
Fayzullayeva Sabrina Uyg‘un qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Abdullayev Sirojiddin Qabul o‘g‘li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ijtimoiy va ekologik omillarni hisobga olgan holda loyiha tahlilini amalga oshirishning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganilgan. Zamonaviy barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida loyihalarni baholashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar emas, balki jamiyatga ta’siri va atrof-muhitga ko‘rsatadigan oqibatlari ham muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berilgan. So‘nggi uch yillik statistik ma’lumotlar asosida O‘zbekiston va global miqyosdagi yashil iqtisodiyot, ESG tamoyillari va ekologik investitsiyalar tendensiyalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: loyiha tahlili, barqaror rivojlanish, ijtimoiy omillar, ekologik omillar, ESG, yashil iqtisodiyot, investitsiya loyihalari, ekologik xavfsizlik.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты анализа проектов с учётом социальных и экологических факторов. В рамках концепции устойчивого развития обосновано, что при оценке проектов важны не только финансовые показатели, но и их влияние на общество и окружающую среду. На основе статистических данных за последние три года проанализированы тенденции зелёной экономики, ESG-принципов и экологических инвестиций в Узбекистане и на глобальном уровне.

Ключевые слова: анализ проектов, устойчивое развитие, социальные факторы, экологические факторы, ESG, зелёная экономика, инвестиционные проекты, экологическая безопасность.

Abstract. This scientific article examines the theoretical and practical aspects of project analysis considering social and environmental factors. Within the framework of sustainable development, it is justified that project evaluation should not be limited to financial indicators but must also include social impacts and environmental consequences. Based on statistical data from the last three years, global and national trends in green economy, ESG principles, and environmental investments are analyzed, particularly in Uzbekistan.

Keywords: project analysis, sustainable development, social factors, environmental factors, ESG, green economy, investment projects, environmental sustainability.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida iqtisodiy rivojlanishning mazmuni va yo‘nalishi tubdan o‘zgarib bormoqda. Ilgari loyiha tahlili asosan moliyaviy samaradorlik ko‘rsatkichlari, ya’ni investitsiya qaytimi, sof joriy qiymat va ichki daromadlilik normasi kabi mezonlar asosida amalga oshirilgan bo‘lsa, hozirgi davrda bu yondashuv yetarli emasligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Chunki iqtisodiy faoliyatning kengayishi nafaqat daromad yaratadi, balki ijtimoiy tizimga va atrof-muhitga ham bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli loyiha tahlilida ijtimoiy va ekologik omillarni kompleks ravishda hisobga olish zamonaviy iqtisodiyotning asosiy talablaridan biriga aylangan.

So‘nggi uch yil davomida global miqyosda yuz berayotgan tendensiyalar ushbu yondashuvning naqadar dolzarb ekanligini tasdiqlamoqda. Xalqaro energetika agentligi va BMT Taraqqiyot dasturi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-2025-yillar oralig‘ida qayta tiklanuvchi energiya manbalariga yo‘naltirilgan investitsiyalar sezilarli darajada oshgan bo‘lib, bu jarayon “yashil iqtisodiyot”ga o‘tishning jadallashayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, iqlim

o‘zgarishi oqibatlari, suv resurslarining kamayishi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi loyihalarni baholashda faqat iqtisodiy foydani emas, balki kengroq ijtimoiy-ekologik ta’sirlarni ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda barqaror rivojlanish siyosati izchil amalga oshirilmoqda. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” doirasida qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish, energiya samaradorligini yaxshilash hamda ekologik xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli loyihalar amalga oshirilmoqda. 2023-2025-yillarda quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish bo‘yicha yirik investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi mamlakat energetika tizimida tarkibiy o‘zgarishlar yuz berayotganini ko‘rsatadi. Bu esa loyiha tahlilida ekologik omillarni baholash zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Ijtimoiy omillar ham loyiha samaradorligini baholashda muhim o‘rin tutadi. Chunki har qanday iqtisodiy loyiha jamiyat hayotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aholi bandligi, daromadlar darajasi, ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari kabi ko‘rsatkichlar loyiha natijalarining ijtimoiy samaradorligini belgilaydi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan infratuzilma va sanoat loyihalari natijasida minglab yangi ish o‘rinlari yaratilgani ijtimoiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Biroq ayrim hududlarda urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi va migratsiya oqimlarining kuchayishi ijtimoiy muvozanatni saqlashda qo‘shimcha tahlil va rejalashtirishni talab etmoqda.

Ekologik omillar esa bugungi kunda global muammolarning markazida turibdi. Iqlim o‘zgarishi, atmosferaga chiqarilayotgan zararli gazlar miqdorining ortishi, suv resurslarining tanqisligi va biologik xilma-xillikning kamayishi iqtisodiy loyihalarni ekologik jihatdan qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xalqaro statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi uch yil ichida sanoat ishlab chiqarishining kengayishi bilan birga karbon chiqindilari hajmi ham sezilarli darajada oshgan. Shu sababli ko‘plab mamlakatlar “yashil standartlar” va ekologik ekspertiza tizimlarini joriy etishga alohida e’tibor qaratmoqda. Loyiha tahlilida ijtimoiy va ekologik omillarni integratsiyalashgan holda baholash zamonaviy iqtisodiy fikrlashning muhim yo‘nalishiga aylangan. “Barqaror rivojlanish” konsepsiyasiga ko‘ra, iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanat bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning birortasini e’tiborsiz qoldirish uzoq muddatda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, loyiha tahlili jarayonida ko‘p mezonli yondashuvlar, hayotiy sikl tahlili va ijtimoiy ta’sirni baholash usullaridan foydalanish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Nazariy jihatdan qaralganda, loyiha tahlilining zamonaviy yondashuvlari “uchlik natija” tamoyiliga asoslanadi. Bu tamoyilga ko‘ra, har bir loyiha iqtisodiy foyda bilan bir qatorda jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi va ekologik barqarorlikni ta’minlashi lozim. Shu sababli loyiha samaradorligini baholashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar emas, balki ijtimoiy va ekologik indikatorlar ham asosiy mezon sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston sharoitida bu yondashuvning ahamiyati yanada ortmoqda. Chunki mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar, sanoatlashuv jarayoni va urbanizatsiya darajasining oshishi loyiha tahlilida kompleks yondashuvni talab etadi. Xususan, davlat investitsiya dasturlarida ekologik ekspertiza va ijtimoiy ta’sirni baholash mexanizmlarining joriy etilishi bu sohadagi muhim qadam hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy va ekologik omillarni hisobga olishda loyiha tahlili zamonaviy iqtisodiy tizimning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda iqtisodiy loyihalar samaradorligini baholashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar emas, balki jamiyatga ta’siri hamda atrof-muhitga yetkazadigan oqibatlari ham asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Bu yondashuv “barqaror rivojlanish” konsepsiyasiga asoslanadi va u iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat hamda ekologik muvozanatni birgalikda ta’minlashni nazarda tutadi.

So‘nggi uch yillik global va milliy statistik ma’lumotlar ushbu yo‘nalishning dolzarbligini yaqqol ko‘rsatmoqda. Masalan, 2023-2025-yillarda ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillariga asoslangan investitsiyalar global miqyosda o‘sish tendensiyasini saqlab qolgan

bo‘lib, O‘zbekistonda ham bu ko‘rsatkich yil sayin oshib bormoqda. Tahlillarga ko‘ra, 2023-yilda ESG yo‘naltirilgan iqtisodiy faollik global darajada 10,6 %ni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 12,3 %ga, 2025-yil prognozida esa 13,4 %gacha yetishi kutilmoqda. O‘zbekiston bo‘yicha esa mos ravishda 8,7 %, 9,8 % va 10,7 %lik o‘sish qayd etilgan. Bu esa mamlakat iqtisodiyotida ekologik va ijtimoiy mezonlar tobora muhim ahamiyat kasb etayotganini bildiradi.

O‘zbekistonda loyiha faoliyatini tahlil qilishda ekologik komponentning kuchayishi ayniqsa energetika va sanoat sohalarida yaqqol sezilmoqda. 2023-2025-yillarda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga yo‘naltirilgan loyihalar soni oshib, quyosh va shamol elektr stansiyalarining ulushi kengaymoqda. Energetika vazirligi va xalqaro tashkilotlar prognozlariga ko‘ra, 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya ulushi 25–30 %ga yetkazilishi rejalashtirilgan. Bu esa ekologik yuklamani kamaytirish va karbon emissiyasini qisqartirishga xizmat qiladi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda sanoat ishlab chiqarishining kengayishi bilan birga ekologik bosim ham ortgan. Masalan, ayrim tarmoqlarda energiya iste’moli va chiqindilar hajmi oshishi kuzatilgan bo‘lsa, boshqa tomondan “yashil texnologiyalar” joriy etilishi orqali resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanmoqda. 2024-yilgi tahlillarda ekologik loyihalarda resurslarni qayta ishlash hajmi 2023-yilga nisbatan 30–40 %gacha oshgani qayd etilgan. Bu esa chiqindilarni qayta ishlash va aylanma iqtisodiyot tamoyillarining keng joriy etilayotganini ko‘rsatadi. Ijtimoiy omillar nuqtayi nazaridan qaraganda, loyiha tahlili aholi farovonligi, bandlik darajasi va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. O‘zbekistonda 2023-2025-yillarda amalga oshirilgan yirik investitsiya loyihalari natijasida minglab yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Xususan, sanoat zonalari va infratuzilma loyihalarining kengayishi hududlarda bandlik darajasining oshishiga olib kelgan.

Shu bilan birga, ijtimoiy omillarning yana bir muhim jihati bu urbanizatsiya jarayonidir. So‘nggi yillarda shahar aholisi ulushining ortishi, mehnat migratsiyasi va hududlararo farqlarning kuchayishi loyiha tahlilida ijtimoiy risklarni hisobga olish zaruratini oshirmoqda. Yirik infratuzilma loyihalari aholi migratsiyasini kuchaytirishi mumkin, bu esa ijtimoiy infratuzilmaga qo‘shimcha yuk tushiradi. Shu sababli loyiha rejalashtirishda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash muhim mezonlardan biri bo‘lib qolmoqda. Ekologik omillarni baholashda esa asosiy e’tibor karbon emissiyasi, suv resurslaridan foydalanish, yer resurslari degradatsiyasi va biologik xilma-xillikni saqlashga qaratilmoqda. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda suv resurslaridan samarali foydalanish bo‘yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilgan bo‘lib, sug‘orish tizimlarining modernizatsiyasi natijasida suv yo‘qotishlarining kamayishi qayd etilmoqda. Shu bilan birga, sanoat korxonalarida ekologik monitoring tizimlari joriy etilishi atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Nazariy jihatdan qaralganda, loyiha tahlilida “uchlik natija” (Triple Bottom Line) tamoyili keng qo‘llanilmoqda. Bu tamoyilga ko‘ra, loyiha samaradorligi faqat iqtisodiy foyda bilan emas, balki ijtimoiy va ekologik natijalar bilan ham o‘lchanadi. Shu asosda ko‘p mezonli tahlil usullari (Multi-Criteria Analysis) keng qo‘llanilib, turli loyiha variantlari orasidan eng optimal yechim tanlanadi. O‘zbekiston sharoitida loyiha tahlilining rivojlanishi davlat siyosati bilan bevosita bog‘liq. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” va “2030 strategiyasi” doirasida ekologik ekspertiza tizimi kuchaytirilmoqda. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalarda ijtimoiy va ekologik xavflarni baholash majburiy talabga aylangan. Bu esa loyiha sifati va barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, so‘nggi yillarda ESG standartlarining joriy etilishi korxonalar faoliyatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Korxonalar endi faqat foyda olish emas, balki ekologik javobgarlik va ijtimoiy mas’uliyatni ham hisobga olishga majbur bo‘lmoqda. Bu esa iqtisodiy tizimning yanada shaffof va barqaror bo‘lishiga olib kelmoqda. Umuman olganda, ijtimoiy va ekologik omillarni hisobga olgan loyiha tahlili iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy modelini shakllantiruvchi asosiy vositalardan biridir. Bu yondashuv nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham o‘z samaradorligini isbotlamoqda.

XULOSA

Ijtimoiy va ekologik omillarni hisobga olish asosida loyiha tahlilini amalga oshirish bugungi kunda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy jarayonlar shuni ko‘rsatmoqdaki, faqat moliyaviy samaradorlikka asoslangan loyihalar uzoq muddatda kutilgan natijani bermaydi, aksincha ijtimoiy muammolar va ekologik xavflarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli loyiha tahlilida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik mezonlarning uyg‘unligi asosiy yondashuv sifatida qaralmoqda. Yashil iqtisodiyotga yo‘naltirilgan investitsiyalar, ESG tamoyillarining keng joriy etilishi hamda ekologik standartlarning kuchaytirilishi global va milliy iqtisodiyotda yangi bosqichni boshlab berdi. O‘zbekistonda ham qayta tiklanuvchi energiya, infratuzilma va sanoat loyihalarida ijtimoiy va ekologik komponentlarning ahamiyati sezilarli darajada oshib bormoqda. Bu esa loyiha samaradorligini baholash tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga chiqayotganidan dalolat beradi.

Ijtimoiy omillar nuqtayi nazaridan loyiha tahlili aholi bandligi, daromadlar darajasi, ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi va hududiy muvozanatni ta’minlashga xizmat qilishi zarur. Ekologik omillar esa resurslardan oqilona foydalanish, karbon chiqindilarini kamaytirish, suv va yer resurslarini muhofaza qilish hamda biologik xilma-xillikni saqlash bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu omillarni hisobga olmagan loyihalar barqaror rivojlanish talablariga javob bermaydi. Nazariy jihatdan “uchlik natija” tamoyili va ko‘p mezonli tahlil usullari loyiha samaradorligini kompleks baholash imkonini bermoqda. Bu yondashuvlar iqtisodiy foyda bilan bir qatorda jamiyat farovonligi va ekologik xavfsizlikni ham ta’minlashga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa bu yondashuvlar davlat investitsiya siyosati va xalqaro moliya institutlari talablariga mos keladigan loyihalarni shakllantirishga yordam bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy va ekologik omillarni hisobga olish asosidagi loyiha tahlili nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki jamiyat barqarorligi va ekologik muvozanatni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Kelajakda ushbu yondashuv yanada takomillashib, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda asosiy vositalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, O. (2022). Iqtisodiy tahlil nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
2. Alimuhamedov, S., & Xudoyqulov, B. (2023). Barqaror rivojlanish sharoitida investitsiya loyihalarini baholashning zamonaviy yondashuvlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 1(7), 45–52.
3. Azimov, N. (2021). Yashil iqtisodiyot asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (2024). Sustainable Development Goals Report 2024. United Nations Publications.
5. Jahon banki. (2023). World Development Report 2023: The Changing Nature of Work. Washington, DC: World Bank.
6. Jahon banki. (2025). Uzbekistan Economic Update: Greening the Economy. Washington, DC: World Bank.
7. Karimov, A. (2020). Investitsiya loyihalarini tahlil qilish. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
8. Murodov, M. (2022). O‘zbekistonda ekologik iqtisodiyot rivojlanishining dolzarb muammolari. Iqtisodiy taraqqiyot jurnali, 3(2), 33–40.
9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2023). O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy holati bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent.
10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Barqaror rivojlanish ko‘rsatkichlari to‘plami. Toshkent.
11. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2025). Yashil energiya loyihalari bo‘yicha statistik ma’lumotlar. Toshkent.

12. Xalqaro valyuta jamg‘armasi. (2023). Regional Economic Outlook: Central Asia. Washington, DC: IMF.
13. Yusupov, B. (2022). Loyiha tahlilida ijtimoiy omillarni hisobga olish metodologiyasi. Moliyaviy tahlil va audit, 2(5), 58–64.